ISSN: 1304-4796
Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences
2025; 23 (2); 173-197

Müslüman Fetihlerinden-Reconquista'ya (711-1147) Portekiz Şehirleri: Siyasi ve Kültürel Bir Analiz

Mustafa Yıldırım[1,2], Selim Karagöz[3]

ÖZET

Bu çalışma, Müslüman fetihleriyle Portekiz topraklarına giren İslam medeniyetinin şehirler üzerindeki siyasi ve kültürel etkilerini analiz etmektedir. Çalışmada, Portekiz'in Müslümanlardan önceki siyasi durumu kısaca ele alınarak, fetih sonrası inşa edilen mimari eserler, şehirleşme modelleri ve kültürel dönüşüm incelenmiştir. Portekiz'de Müslüman hâkimiyeti kuzeyde kısa sürerken, güneyde 500 yıl boyunca etkisini devam ettirmiştir. Bu süreçte camiler, kaleler, saraylar ve su sistemleri inşa edilmiş, İslam bilimi ve sanatı bölgeye nüfuz etmiştir. Reconquista süreciyle Müslümanların bölgeden çekilmesine rağmen, Portekiz kültüründe dil, mimari ve yer isimleri aracılığıyla kalıcı izler bırakılmıştır. Çalışmamız, bu etkilerin bugünkü yansımalarını ortaya koyarak, Müslüman varlığının Portekiz şehirlerindeki uzun vadeli mirasını değerlendirmektedir. Literatürde, genellikle Endülüs'ün İspanya kısmı üzerine yoğunlaşıldığı, ancak Portekiz'deki Müslüman varlığının görece daha az işlendiği görülmektedir. Bu çalışma, Portekiz özelinde Müslümanların bıraktığı izleri belirleyerek bu eksikliği gidermeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Portekiz, Şehir, Medeniyet, Kültür.*

Portuguese Cities from the Muslim Conquests to the Reconquista (711-1147): A Political and Cultural Analysis

ABSTRACT

This study analyzes the political and cultural impact of Islamic civilization on cities in Portugal following the Muslim conquests. It briefly examines the political landscape of Portugal before the arrival of Muslims and explores the architectural structures, urbanization patterns, and cultural transformations that emerged after the conquest. While Muslim rule in northern Portugal was relatively short-lived, it endured for approximately 500 years in the southern regions. During this period, mosques, fortresses, palaces, and water systems were constructed, and Islamic science and art permeated the region. Despite the withdrawal of Muslims due to the Reconquista, their influence left a lasting imprint on Portuguese culture, evident in language, architecture, and place names. This article evaluates the long-term legacy of Muslim presence in Portuguese cities by examining its contemporary reflections. The existing literature predominantly focuses on the Spanish part of al-Andalus, while the Muslim presence in Portugal remains relatively understudied. his study seeks to address this gap by identifying and analyzing the enduring traces of Islamic influence in Portugal.

Keywords: *Portugal, City, Civilization, Culture*

[1]İletişim Yazarı: mmyildirim0505@gmail.com
[2] Dr., ORCID:0009-0005-8723-2094.
[3] Arş. Gör. Dr. Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, selimkaragoz@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7044-4027

(Makale Gönderim Tarihi: 11.10.2024 / Yayın Tarihi:27.06.2025)
Doi Number: 10.18026/cbayarsos.1565099
Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

İber Yarımadası'nın güneybatısında konumlanan İspanya ve Portekiz devletleri, hem coğrafi yakınlıkları hem de ortak tarihsel süreçleri nedeniyle birbirleriyle sıkı bağlar kurmuşlardır. Müslümanlar bölgeye gelmeden önce Kavimler Göçü'nün etkisiyle çeşitli Cermen kabilelerinin saldırısına uğrayan iki ülke (Vizigotlar, Vandallar, Süevler), 8. yüzyılın başında yavaş yavaş Müslümanların hakimiyetine girmeye başlamıştır. Endülüs'ün siyasi ve kültürel yönden değişimi VIII. yüzyıl itibariyle Müslüman fetihleriyle başlamış, 1492'de son İslam devletinin yıkılmasına kadar sürmüştür. Sekiz yüzyıl boyunca İber Yarımadası dil, din, edebiyat, sosyal yapı, sanat, mimari ve el sanatları gibi birçok değişime tanıklık etmiştir. Bu dönemi Vryonis; Müslümanlaşma ve Araplaşmanın Hıristiyanlık kültürüne üstünlük kazandığı nüfuz ve şekillenme aşaması (711-929), İslam Kültürünün zirveye ulaştığı üstünlük dönemi (929-1085), Müslüman kültürel üstünlüğünün düşüş dönemi (1085-1492) olarak üç döneme ayırmıştır (Vryonis, 1975: s.65). Portekiz'de bu süre İspanya'dan daha kısa olsa da Müslümanlar Portekiz'de de derin izler bırakmışlardır. Çalışmada da ifade edileceği gibi gerek siyasi gerekse kültürel yönden bu etkiler gösterilecektir. Bölge halkları İslam'ın zirve dönemlerinde (711-1492) ilim merkezleri olmalarının da avantajını ve bilgi birikimini kullanmışlardır. Bu bilgi birikimi, İspanyollar ve Portekizlileri anavatanlarından çıkarak başta Amerika kıtası olmak üzere dönem dünyasının birçok bölgesinde önemli izler bırakmalarını sağlamıştır. Ortaçağda temelleri atılan bu değişimler, İspanya ve Portekiz'in coğrafi keşifleri ve sömürgecilik faaliyetleri yoluyla, dil, kültür ve ekonomi açısından dünya tarihine kalıcı etkiler bırakmıştır. Özellikle İspanyolca ve Portekizcenin İngilizceden sonra dünyanın en çok konuşulan iki dili olması bunun en önemli göstergelerinden birisidir.

2. MÜSLÜMAN FETİHLERİ VE PORTEKİZ

Portekiz toprakları, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisi altında kalmış ve bu etkiler günümüz kültürüne yansımıştır. İlk insan izleri Paleolitik döneme kadar uzanırken, Neolitik dönemde tarım ve yerleşik hayat başlamıştır. Antik çağda Keltler, Lusitanyalılar ve Fenikeliler bölgeye hâkim olmuş (Sercânî, 2014: s. 14-16). Ardından Roma İmparatorluğu, M.Ö. 2. yüzyılda bölgeyi fethederek "Lusitania" eyaletini kurmuştur (Moreno, 2017: s.237). Roma döneminde şehirleşme, yol ağları ve Latince'nin yayılması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Roma'nın zayıflamasıyla birlikte 5. yüzyıldan itibaren İber Yarımadası, Kavimler Göçü'nün etkisiyle Germen kabilelerinin istilasına uğramıştır. Bu dönemde Vizigotlar, Vandallar ve Süevler bölgede varlık göstermiştir (Saraiva ve Ribeiro 2004: s.7). Vizigotlar, 5. yüzyılda İber Yarımadası'nda bir krallık kurarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca burada hüküm sürmüşlerdir (Kurlansky, 2011: s.35; Sarıçam ve Erşahin, 2011: s.22). Roma kültürünü büyük ölçüde benimseyen Vizigotlar, Katolikliği benimsemeleriyle bölgedeki Hristiyanlaşma sürecini hızlandırsa da Müslüman fetihleriyle birlikte Vizigot Krallığı son bulmuştur (Sercânî, 2014: s.14-16; Rosenthal, 1936: s.1). Vandallar, kısa bir süre bölgeye hâkim olmuş ve daha sonra Kuzey Afrika'ya geçerek bölgede Vandal Krallığı'nı kurmuşlardır. Bu nedenle İber Yarımadası'ndaki etkileri sınırlı kalmıştır (Merrils ve Miles, 2010: s.1; Sarıçam ve Erşahin, 2011: s.22). Süevler ise, 409

yılında Portekiz'in kuzeyinde Galiçya bölgesine yerleşmiş ve kısa süreli bir krallık kurmuştur. Önce Ariyan Hristiyanlığı benimseyen Süevler, daha sonra Katolikliğe geçmiştir. 6. yüzyılda Vizigotların saldırıları sonucu bu krallık ortadan kalkmıştır (Thomson, 1980: s.12). Müslüman fetihleri öncesinde Portekiz, Roma mirasını taşıyan ancak Germen kabilelerinin etkisiyle dönüşüme uğramış bir coğrafya olarak öne çıkmaktaydı. 8. yüzyıl başlarında İslam fetihleriyle birlikte bölge, Endülüs'ün bir parçası haline gelerek büyük bir değişim sürecine girmiştir.

Hz. Ömer döneminde başlayan Müslümanların fetih hareketleri, Arap Yarımadası'ndan başlayarak kısa sürede Türkistan içlerine (Seyhun-Ceyhun havzasına), tüm Ortadoğu ve Afrika'nın doğu ve kuzey kesimlerine, daha sonra da İber Yarımadası'na ulaşmıştır. Emeviler döneminde gerçekleştirilen bu fetihler sonucu İber Yarımadası, coğrafi ve kültürel bir kimlik kazanarak "Endülüs" olarak anılmaya başlanmıştır. Yaklaşık yedi asır süren bu İslam hâkimiyeti dönemi, İslam medeniyetinin zirveye ulaştığı ve bölgeye derin izler bıraktığı bir dönem olarak kabul edilir. Günümüzde de İspanya'nın güney bölgeleri, tarihi ve kültürel mirasından dolayı "Endülüs - Andalusia" olarak anılmaya devam etmektedir. Ancak, coğrafi olarak Endülüs, tarihsel olarak hem İspanya'yı hem de Portekiz'in güney bölgelerini kapsamaktadır. Bu çalışmanın odak noktası olan günümüz Portekiz coğrafyası, tarihsel anlamda İslam medeniyetinin önemli bir parçası olan ve Endülüs olarak adlandırılan sahanın içinde yer almaktadır.

İber Yarımadası'nın batısında, coğrafi konumu itibarıyla önemli su kaynaklarına sahip olan Portekiz, yukarıda da belirtildiği gibi tarihi Endülüs'ün batısında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda akan Tejo nehri, kuzeyde Porto'da bulunan Douro nehri ile can bulurken, İspanya'nın güneyinde Akdeniz kıyısındaki Turtuş'tan Lizbon'a kadar uzanan Eş-Şarrat (Torre) dağı ülkenin en önemli yükseltisi durumundadır (Münis, 1996: s.11-12; Üçışık, 2007: s.328). Kuzeyde Douro ve güneyde Tejo nehirleri, ülkenin su rejimi ve ekonomisi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ülkede tarih boyunca birçok sebze ve meyve yetiştirilirken ülkenin iki büyük nehri olan Tejo ve Douro'nun yanı sıra Sado ve Mondego gibi akarsular Portekiz'e önemli katkı sağlamaktadır (Münis, 1996: s.13). Müslümanların hâkimiyetine geçtikten sonra Endülüs'ün bir bölümü olan Portekiz'de Lizbon (Üşbûne), Bâce, Şentemeriye gibi şehirlerin yanı sıra bugün çoğunluğu tahrip olsa da cami, kale, saray gibi eserler miras olarak bırakılmıştır.

2.1. Emevîler (Valiler) Dönemi

Müslümanların İber Yarımadası'na ilk ayak basışları 710-711 yılları arasında olmuştur. Kuzey Afrika'da Mısır'dan Fas'a kadar olan alanı fetheden Müslümanlar, fetihlerin yönünü Avrupa'ya çevirmişlerdir. Fas ve İspanya arasında bulunan yaklaşık 14 km uzunluğundaki boğaz aracılığıyla Müslümanlar için ilk olarak İspanya ve Portekiz daha sonra Avrupa hedef olarak belirlenmiştir. İlk olarak Emevi Devleti'nin Kuzey Afrika Valisi Musa B. Nusayr, Cebeli Tarık boğazının batısındaki Atlas Okyanusu'na sınırı bulunan, günümüzde İspanya'nın oradaki şehrine adını veren Tanca'yı 708 yılında ele geçirdi (Belazûri, 2013:

s.263). İki yıl sonra 710 yılında bölgeye fetih öncesi keşif için bir grup göndermiştir. Bu keşif öncesi Musa B. Nusayr, Emevilerin başkenti olan Şam'daki halife ile bağlantı kurarak, komutan Tarif'i Arapçası Babü'z-Zükak (Dar Kapı) olan yere gönderdi (Rosenthal, 1936: s.2; İbnül Esir, 1987: s.39). Daha sonra kaynaklarda farklı sayıda asker zikredilse de Tarık B. Ziyad komutasındaki yaklaşık on bin kişilik bir ordu ile İspanya'nın fethine başlanmıştır. 711 yılında Tarık B. Ziyad İspanya'nın güneyindeki Capel'den (Cebeli Tarık) İspanya topraklarına girmiş ve Vizigot Kralı Rodrigo'yu komutasındaki yaklaşık 70-80 bin kişi ile mağlup etmiştir. Bu zaferde Vizigotların kendi aralarında iç çatışmada olması, eski Kral Vitiza ve Rodrigo taraftarları arasındaki çekişmeler de önemli bir rol oynamıştır (Özdemir, 1994: s.43; Brockelmann, 2018: s.67). Bu zaferden sonra önünde zorlu bir engel kalmayan Tarık B. Ziyad, İspanya'nın içlerine kadar ilerlemiş ve komutanlarından bazılarını da Malaga, Toledo, Cordoba gibi şehirlere göndererek fethin ilerlemesini sağlamıştır. Tarık B. Ziyad daha sonra Cadiz yakınlarında Guadelete savaşını da kazanarak İber Yarımadası'nın sadece Fransa'ya yakın kuzey kısmı hariç her yerini ele geçirmiştir (Rosenthal, 1936: s.2; Sercanî, 2014: s.24; Menocal, 2022: s.38).

714 yılına gelindiğinde İber Yarımadası tamamen Müslümanların kontrolüne geçmiş ve Kuzey Afrika Valisi Musa B. Nusayr ile Tarık B. Ziyad Endülüs'ün idaresini Musa B. Nusayr'in oğlu Abdülaziz'e bırakıp, Halifeliğin başkenti Dımaşk'a dönünce burada valiler dönemi başlamıştır (Şeyban, 2016: s.52). Portekiz'de ise durum şu şekilde olmuştur: Fetihten sonra Portekiz toprakları idari yönden üç bölgeye ayrılmıştır. Bunlar Lizbon (Garp) diğer adıyla Üşbûne, Sintra (Chintra-Zintiras), Santarem (Chantarin-Chantireyn) ve Almada (al-Madan – el-Maden)'dır. Böylece kuzeyinde yaklaşık 30-40 yıl güneyinde ise 500 yıl sürecek Müslüman hâkimiyeti Portekiz'de başlamış oldu (Rosenthal, 1936: s.3). Portekiz'i içine alan bölge bu dönemde tümüyle "Endülüs" kabul edildiğinden Portekiz'in siyasi tarihi İspanya'dan ayrı düşünülemez. Bu nedenle Portekiz'deki Müslümanların bıraktığı kültür ve medeniyet eserlerine bakmadan önce Reconquista'ya kadar olan dönemdeki siyasi tarihine bakmak faydalı olacaktır. Müslümanların Portekiz'de bıraktığı kültürel ve mimari miras, İber Yarımadası'ndaki diğer bölgelerden farklılık göstermektedir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki İslam ülkelerinin aksine, İber Yarımadası sürekli olarak Hristiyanların saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, bölgedeki İslam mimarisinde savunma amaçlı yapıların daha sık görülmesine neden olmuştur. Cami, kale ve saray gibi yapıların yanı sıra, su sistemleri ve tarım alanları da Müslümanların bölgeye kazandırdığı önemli miraslar arasındadır. Ancak, Reconquista olarak bilinen Hristiyanların geri alma hareketi, İber Yarımadası'ndaki Müslüman hâkimiyetine son vermiştir. Portekiz, 12. yüzyılda, İspanya ise 15. yüzyılda Müslümanlardan tamamen temizlenmiştir. Bu süreç, bölgedeki İslam kültürünün gerilemesine ve Müslümanların göç etmesine veya dinlerini gizli yaşamaya zorlanmasına neden olmuştur.

Yaklaşık 40 yıl süren valiler döneminde Endülüs'te 21 vali görev yapmıştır. Bu valilerin amaçları, bir yandan sınırları genişletmek olurken diğer yandan bölgeye yerleştirilen Berberîler ile İber Yarımadası'nı kalıcı bir şekilde Müslüman yurdu haline getirmek olmuştur (Gül, 2019: s.93; Rosenthal, 1936: s.4). Valiler döneminde başkent hem korunaklı

hem de deniz gibi açık bir yerleşim yeri olmamasından dolayı Kurtuba seçilmiştir. 732 yılına gelindiğinde Hıristiyanlar, İber Yarımadasının kuzeyinde bulunuyordu. Fetih faaliyetlerini bu bölgeye kadar yayan Müslümanlar, Paris yakınlarında Franklarla yapmış oldukları Poitiers Savaşı'nı kaybettiler. Yenilginin ardından Endülüs'e dönen Müslümanlar için ilk hedef artık bu bölgeyi Hıristiyanlardan korumak olmuştur (Şeyban, 2016: s.52; Özdemir, 2013: s.75). Poitiers Savaşı'ndaki yenilgi, Müslümanların İber Yarımadası'ndaki sınırlarını koruma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten sonra, Müslümanların öncelikli hedefi, yarımadanın kuzey sınırlarını Hristiyanların ilerleyişine karşı savunmak olmuştur. Kurtuba şehri, stratejik konumu nedeniyle bu dönemde başkent olarak seçilmiştir. Ancak, Berberilerin isyanları ve merkezi otoritenin zayıflaması, Müslümanların savunma güçlerini olumsuz etkilemiştir.

Berberîler Portekiz'e 716'da Musa B. Nusayr'in oğlu Abdülaziz tarafından getirilmiştir. Abdülaziz, Üşbûne(Lizbon) ve Üşbûne'nin kenar mahallelerine "Masmûde" kabilesine mensup Berberîleri yerleştirmiştir. Üşbûne, önceleri Becâ(Beja)'ya bağlı bir konumda iken Santarem, Almada ve Santare ile birlikte Belâta ismiyle yeni bir eyaletin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Adıgüzel, 2012: s.397-399). 732 yılında alınan Poitiers mağlubiyetiyle beraber Berberîlerin yukarıda değindiğimiz isyan faaliyetleri Hıristiyanlara cesaret vermiş ve onlara İspanya'nın kuzeydoğusunda düklükler kurmalarını sağlamıştır. Bunun sonucunda ileride bahsedeceğimiz "reconquista" nın ilk adımlarını atmaları bu olayla başlamıştır (Şeyban, 2016: s.78; Özdemir, 2013: s.81-82; Lapidus, 2013: s.113).

Endülüs'ün siyasi tarihi, valiler döneminin ardından Endülüs Emevileri (756-929), Halifeler Dönemi (929-1031), Taife Emirlikleri Dönemi (1031-1090), Murabıtlar Dönemi (1090-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1238) ve Gırnata Beni Ahmer Amirliği Dönemi (1238-1492) olmak üzere yaklaşık sekiz asır devam etmiştir. Ancak 1147'deki reconquista (yeniden fetih) ile Portekiz, Müslümanların hâkimiyetinden çıkmıştır. Şimdi çalışmanın bu aşamasında reconquista'ya kadar bölge ilk olarak siyasi tarih bakımından daha sonra ise kültürel tarih bakımından incelenektir.

2.2.Endülüs Emevileri (756-929)

756 yılında başlayan süreçte Emeviler yıkılmış, Bağdat merkezli Abbasiler kurulmuş ve halifelik Abbasilere geçmişti. I. Abdurrahman dönemi ile birlikte Emeviler, İber Yarımdası'nda bulunmuş ve Endülüs Emevileri altında yeni bir devlet olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönem, İslami bilim, sanat ve mimarinin Avrupa'da zirve yaptığı bir dönem olarak kabul edilir. Endülüs Emevileri, özellikle mimari alanda önemli eserler bırakmışlardır. Kurtuba'daki Büyük Cami (günümüzde Katedral) başta olmak üzere, birçok şehirde inşa edilen camiler, saraylar ve köprüler, İslam ve Batı mimarisinin etkileşiminin çarpıcı örnekleridir. Ancak, Endülüs Emevileri'nin siyasi gücü, iç karışıklıklar ve Hristiyanların sürekli baskısı altında zayıflamaya başlamıştır. Kuzeydoğu İspanya'daki Hristiyan krallıkların güneye doğru genişleme çabaları, Endülüs'ün geleceğini tehdit eden önemli bir faktör olmuştur. Bu dönemde, Endülüs'ün sınırları korunmaya çalışılmış ve savunma amaçlı birçok kale inşa edilmiştir. Hıristiyanların bölgeyi tekrar ele geçirmeleri

arzuları her zaman canlı kalmıştır (Özdemir, 1994: s.93;Şeyban, 2016: s.83; Brockelmann, 2018: s.150; Menocal, 2022: s.42). Bunun yanında Endülüs Emevileri dönemi, İslam ve Hıristiyan dünyaları arasında önemli kültürel etkileşimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Endülüs'teki Müslüman bilim insanları, İslam dünyasının diğer önemli merkezleri (örneğin Şam, Bağdat, Kayrevan'daki Beyt'ül Hikme, Kahire) ile birlikte, Yunanca ve Latince metinleri Arapçaya çevirerek bu eserlerin korunmasına ve İslam dünyasında yayılmasına katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla özellikle Endülüs'teki tercüme faaliyetleri geniş bir ölçeğe yayılmış ve Endülüs, bu bilgi birikiminin Avrupa'ya aktarılmasında önemli bir köprü rolü üstlenmiştir. Bu sayede, İslam dünyası antik Yunan felsefesi ve bilimiyle tanışma fırsatı bulmuştur. Endülüs'te kurulan gözlemevleri ve kütüphaneler, hem İslam hem de Hristiyan dünyasının bilim insanlarını bölgeye çekmiştir. Hıristiyanlar bu dönemde Arapça öğrenerek İslam kültürüne daha kolay ulaşabilmişlerdir. Endülüs'te yetişen Arapça ve İspanyolca bilen şairler, birbirlerinden etkilenerek ortak bir edebiyat geleneği oluşturmuşlardır.

2.3. Halifeler Dönemi (Abbâdîler) (929-1031)

X. yüzyıla gelindiğinde, Endülüs Emevi Devleti'nde yaşanan iç karışıklıklar ve siyasi istikrarsızlık, III. Abdurrahman'ın halifeliğini ilan etmesiyle son bulmuştur. 929 yılında halife unvanını alan III. Abdurrahman, Bağdat'taki Abbasilerden bağımsızlığını ilan ederek, Endülüs'ü güçlü bir İslam devleti haline getirmiştir. Bu dönem, Endülüs'ün altın çağı olarak kabul edilir ve özellikle mimari alanda önemli gelişmelere sahne olmuştur (Brockelmann, 2018: s.154-156; Menocal, 2022: s.44). III. Abdurrahman ve halefleri döneminde özellikle Kurtuba, görkemli camiler, saraylar, hamamlar ve köprülerle donatılmıştır. Abbâdîler özellikle Sevilya'daki müdeccen stiliyle inşa edilmiş Alcázar[4] (İsp. Reales Alcázares de Sevilla, Ar. قصر المورق), ve diğer alcazarlar (kasırlar) önemli gelişme göstermiştir. Kasırlar sadece ikametgâh olarak değil aynı zamanda idari merkezler ve kültürel yaşamın odak noktaları olarak da kullanılmıştır. Medinetü'z-Zehra gibi saray şehirleri, dönemin ihtişamlı yaşam tarzının bir göstergesi olarak kabul edilir. (Hattstein ve Delius, 2007: s.214-217). III. Abdurrahman, Kurtuba'ya yakın bir mesafede kurduğu Medinetü'z-Zehra'ya büyük önem vermiş ve burayı imparatorluğun idari ve kültürel merkezi haline getirmiştir. Bu yeni şehir, dönemin en gelişmiş mimari anlayışıyla inşa edilmiş ve geniş bahçeleri, sarayları, camileri ve diğer kamu yapılarıyla dikkat çekmiştir. Medinetü'z-Zehra projesine ağırlık vermesine rağmen, III. Abdurrahman Kurtuba Cami-i Kebir'i de ihmal etmemiştir. Özellikle cami avlusunu genişleterek kadınlara ayrılmış galeriler eklemiş ve eski minarenin yerine daha görkemli bir minare inşa ettirmiştir. Bu değişiklikler, caminin hem işlevselliğini hem de estetik görünümünü artırmıştır. (Hattstein ve Delius, 2007: s.224-225).

2.4.Taife Emirlikleri Dönemi (1031-1090)

[4] Arapçadaki "al-qaṣr" kelimesinden türemiştir.

Endülüs Emevi Devleti'nin çöküşüyle birlikte, İber Yarımadası'nda siyasi birlik yerini parçalanmış bir yapıya bırakmıştır. XI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Taife Emirlikleri Dönemi, yaklaşık altmış yıl süren bu parçalanma sürecinin en belirgin özelliğidir. Emevi halifeliğinin ortadan kalkmasıyla birlikte, Endülüs'teki çeşitli şehirler ve bölgeler bağımsız emirlikler haline gelmiş, bu durum siyasi birlik ve merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Taife emirlikleri arasındaki sürekli rekabet ve iç savaşlar, Müslümanların zayıflamasına ve birliklerini kaybetmelerine yol açmıştır. Bu durum, Hristiyanların yeniden fetih hareketleri olan Reconquista için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Kuzeydeki Hristiyan krallıklar, Endülüs'teki siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak güney yönünde ilerleme kaydetmişlerdir. Aynı dönemde, Hıristiyan dünyasında başlayan Haçlı Seferleri de Müslümanların zayıflamasını gösteren önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Şeyban, 2016: s.54; Menocal, 2022: s.111). Taife Emirlikleri Dönemi, güçlü bir merkezi otoritenin olmadığı, sürekli iç çatışmaların yaşandığı ve dış güçlerin istilasına açık hale gelen bir dönemdir. Bu dönem, Endülüs İslam medeniyetinin sonunu hazırlayan önemli bir süreçtir.

2.5.Murabıtlar (1090-1147) ve Muvahhidler Dönemi (1147-1238)

Murabıtlar, Batı Sahra'da yaşayan "Senhace" kabilesi içinde ortaya çıkmış dini ve siyasi bir harekettir. İspanya'daki Taife Emirlikleri arasındaki zayıflık ve Hıristiyanların ilerleyişi üzerine, Murabıtlar Endülüs'e müdahale etmişlerdir. 1086'da gerçekleşen Zallaka Savaşı'nda Hristiyanları yenilgiye uğratarak İspanya ve Portekiz'deki Müslümanların umutlarını yeniden alevlendirmişlerdir. (Hattstein ve Delius, 2007: s.246). Sahra Murabıtları Endülüs'e geldiklerinde bölgede üç önemli krallık kurulmuştur. Bunlar Portekiz'in kuzeyinde Leon-Kastilya ve Aragon Krallıkları ile Barcelona Kontluğu'dur. Müslümanlar, bu dönemde Hıristiyanlara karşı büyük mücadele vermiş önemli şehirler teslim edilmemiştir. Ancak Murabıtlar içinde çıkan taht kavgaları ile Endülüs'te birlik yeniden bozulmuş ve Hıristiyan orduları saldırılarına devam etmişlerdir (Brockelmann, 2018: s.167-168; Şeyban, 2016: s.108). Murabıtlar döneminin Portekiz sahasına sağladıkları en önemli katkı Lizbon'daki camidir (günümüzde kalıntıları üzerinde Lizbon Katedrali yükselmektedir).

Birlikçiler anlamına gelen Muvahhidler, 12. yüzyılda Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ve kısa sürede İspanya'ya kadar yayılan İslamî bir hareketti. Bu dönemde, İber Yarımadası ve İslam dünyası siyasi, dini ve sosyal açıdan oldukça çalkantılı bir süreçten geçmiştir. Muvahhidler, diğer İslamî grupları ve mezhepleri şirk ile suçlamış, siyasi otoriteyi de eleştirerek, Emeviler ve Abbasiler gibi büyük İslam devletlerinin yöneticilerini din düşmanı olarak görmüşlerdir. Kendi devletlerini kurarak, İslam'ın saf halini yeniden tesis etmek istiyorlardı. Muvahhidlerin kurucusu olan İbn Tümart, Berber kabileleri arasında büyük bir destek buldu. Ancak, iç karışıklıklar ve komşu devletlerle yapılan savaşlar nedeniyle uzun ömürlü olamadı. Muvahhidler dönemi, Endülüs'te siyasi ve dini bir dönüşümün yaşandığı, ancak hoşgörüsüzlük ve dışarıya karşı savunmacı bir tutumun hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Muvahhidler, özellikle Marakeş'te olmak üzere birçok önemli yapıya imza atmışlardır. Kütubiye Camii ve Ben Youssef Medresesi gibi yapılar,

Muvahhidlerin mimari becerilerinin önemli örnekleridir. (Hattstein ve Delius, 2007: s.248-252)

2.6.Hıristiyan Orduları Tarafından Portekiz'in Yeniden Alınması (Portekiz Reconquista'sı) (1147)

Reconquista (İspanyolca: yeniden fetih, yeniden ele geçirme), İber Yarımadası'nda VIII. yüzyılın başlarında başlayan İslam fetihleriyle kurulan Endülüs Emevi Devleti ve halefi olan diğer Müslüman devlet teşekküllerinin günümüz İspanya ve Portekiz topraklarından Hristiyan krallıklar tarafından kademeli olarak geri alınma sürecine verilen isimdir. Toledo'nun (Tuleytule) XI. yüzyılın sonlarında Müslümanların elinden çıkmasıyla birlikte İber Yarımadası'nda güç dengeleri önemli ölçüde değişti. Bu gelişme, Hıristiyan krallıklar için yeni fetihlerin kapılarını aralamış ve Portekiz coğrafyası da bu durumdan etkilenmiştir. Çünkü Toledo'nun elden çıkışıyla Hıristiyan orduları Portekiz'in ele geçirilebileceğine daha çok inanmaya başlamışlardır. XI. yüzyılın sonlarında (1093) Kastilya-Leon Kralı VI. Alfonso, Portekiz topraklarının önemli bir kısmını (krallığın güneybatısında bulunan günümüzde Portekiz'in kuzeyini de içine alan toprakları) Burgonya Hanedanı'ndan Henrike'ye (Henriuqe de Borgonha) vererek Portus Cale Kontluğu'nu kurmuştur (Beydilli, 2007: s.329). Bu siyasi hareket, İber Yarımadası'nda süregelen Reconquista sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, 1143 yılında Kastilya-Leon Kralı VII. Alfonso tarafından bağımsız bir krallık olarak tanınan Portekiz, İber Yarımadası'nda yeni bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmıştır (de Mecado, 2004: s.16; Beydilli, 2007: s.329). I. Afonso önderliğindeki Portekiz Krallığı, kuruluşundan itibaren Reconquista hareketine aktif olarak katılmış ve güneydeki Müslüman topraklarını fethetme amacıyla mücadele vermiştir. Bu süreçte, Lizbon ve Algarve gibi stratejik öneme sahip bölgelerin ele geçirilmesi için diğer Hıristiyan güçlerle işbirliği yapılmıştır. Bugün Braga ve Porto'yu da içine alan Portekiz'in kuzeyinde kurulan bu krallığın tek amacı bütün Portekiz'i Müslümanlardan arındırmaktı. Bunun için I. Afonso, bölgedeki çeşitli Hıristiyan kuvvetlerinin desteklerini alarak Lizbon'a ve Portekiz'in en güneyindeki Algarve'ye doğru ilerlemeye çalışmıştır. Nihayet 1249'da Portekiz'in en güneyi olan Algarve'ye ulaşan I. Afonso, Portekiz için reconquistanın gerçekleştiğini ilan etmiştir. Üşbûne (Lizbon. Roma döneminde Olisipo) de yeni kurulan krallığın merkezi oldu (de Mecado, 2004: s.16-17; Livermore, 1966: s.57; Beydilli, 2007: s.330). Böylece Toledo'nun İslami hâkimiyetten çıkışı, Portekiz Krallığı'nın kurulması ve Reconquista sürecindeki gelişmeler, İber Yarımadası'nın siyasi haritasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte, Portekiz Krallığı'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışı ve güneydeki toprakların fethi, ülkenin geleceği için belirleyici olmuştur.

Özetle, Portekiz'in antik dönemden günümüze kadar süregelen tarihi, bölgenin çeşitli medeniyetler tarafından şekillendirildiği ve bu etkilerin günümüz Portekiz kültüründe hala yaşatıldığı bir süreçtir. Keltler, Lusitanyalılar, Romalılar ve onların dinleri antik dönemde bölgede önemli iz bırakan yapılarken; Müslümanlar ve Hristiyanlar Orta Çağlardan günümüze kadar gelen süreci derinlemesine etkileyen iki medeniyet unsuru olmuştur.

Birbirinden birçok açıdan ayrılan ve yüzyıllarca birbiriyle savaşan farklı kültürlerin ve dinlerin bir araya gelmesi, Portekiz'e son derece zengin ve çeşitli bir kimlik kazandırmıştır.

3. PORTEKİZ ŞEHİRLERİNDE MÜSLÜMANLARIN BIRAKTIKLARI KÜLTÜR VE MEDENİYET

Portekiz'in günümüzde zengin bir kültürel mozaiğe sahip olmasında İslam dünyasıyla yüzyıllar boyunca etkileşim içinde olmasının büyük etkisi olmuştur. Müslümanlar, Portekiz'de birçok cami, saray, kale ve köprü inşa etmişlerdir ve bu yapıların bazıları, bugüne kadar ayakta kalmış ve ülkenin kültürel mirasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Müslümanlar, Portekiz'e yeni sulama sistemleri ve tarım teknikleri getirmişlerdir. Bu sayede, bölgenin tarımsal üretimi önemli ölçüde artmıştır. Bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında önemli çalışmalar yapan Müslümanlar, özellikle matematik, astronomi ve tıp gibi pozitif bilimlerde de çalışmalar yaparak dönem dünyasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Ne yazık ki, reconquista ile birlikte Müslümanların Portekiz'den büyük ölçüde sürülmesi veya din değiştirmeye zorlanması sonucu, Müslüman kültürü ve medeniyeti büyük zarar görmüştür. Birçok İslam yapısı yıkılmış veya Hristiyan kiliselerine dönüştürülmüştür.

3.1.Mimari Eserler

İslam'ın yayıldığı farklı coğrafyalarda mimaride her ne kadar ortak noktalar olsa da İslam mimarisinin yayıldığı yerlerdeki bölgesel farklılıkları göz ardı etmemek gerekir. Bu farklılık özellikle ilerleyen yüzyıllarda gitgide artmıştır. Literatürde özellikle 19. Yüzyıldan itibaren yoğun olarak kullanılmaya başlanan İslam sanatı ve İslam mimarisi kavramlarıyla ifade edilmek istenen şey aslında temelde İslam sanatının ve mimarisinin Hıristiyan Batı dünyası karşısındaki farklılığıdır. Oysa ki İslam mimarisini ve sanatını kendi içinde kategorilendirerek incelemek zarureti aşikârdır. Doğuda Çin'den batıda Endülüs'e kadar uzanan İslam dünyasında meydana getirilen eserler yegâne kökenli ya da değişmez kurallara bağlı değildi. S.K. Yetkin'e göre İslam dini, çeşitli mimari ve sanatsal eserlerin ortaya konmasında önemli bir unsur olmuştur. Fakat eldeki kompozisyonu işleme ve biçimlendirme konusunda her bölge ve ülke farklı yöntemler ve çözümler ortaya koymuştur. (Yetkin, 1984: s.10) Doğan Kuban ise, İslam sanatı ve mimarisinin homojen bir üslup olarak görülmesini köklü bir yanılgı olarak nitelendirir. (Kuban, 1982: s.1). Bu genelleme çabası ve arzusu, birçok araştırmacıyı dini kuralların ve vecibelerin ortaklığından dolayı sanatın da bir birlik gösterdiği yanılgısına sevk etmiştir. Yine Kuban'a göre böylesine farklı gelenek, kültür ve fikir ortamında yüzyıllar boyunca devamlılık gösterecek tekdüze bir üslubun mevcut olduğunu iddia etmek bilimsel bir masaldır. (Kuban, 1982: s.2). İslam dünyasının içindeki farklılıklar (etnik, kültürel, dini yorumlar) sanatın da tektipleşmesini engellemiştir. İslam öncesi kültürlerin etkileri, dini yorumlardaki farklılıklar ve coğrafi koşulların etkisi gibi faktörler, İslam sanatının çok çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Portekiz coğrafyası özelinde bunun en güzel örneklerini bu çalışmada göreceğiz. Netice olarak her ne kadar İslam sanatını etkileyen faktörler (din, kültür, coğrafya), bazı geometrik desenler ve motifler, yazı sanatı (hat) ve minyatür

konularında bazı noktalar benzer ve ortak olsa da; İslam dininin geniş bir coğrafyada yayılması ve farklı kültürleri bir araya getirmesi, sanatsal ve mimari anlamda yegâne ve değişmez bir ifade biçimini ortaya çıkarmamıştır. İslam sanatının tek bir kalıba sığdırılamayacak kadar zengin ve çeşitli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İslam sanatının birliği fikri, genel bir eğilim olarak görülse de, bu birliğin içinde çok sayıda farklılık ve çeşitlilik olduğu da göz ardı edilemez. (Kuban, 2021: s.33-39)

Mimari ve sanatsal anlamda İslam'ın yayıldığı coğrafyalarda farklılıkların görülmesi, İslam medeniyetinde ve sanatında şehir kurma ve planlama, dini, sosyal ve siyasi faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan özgün bir anlayışın olmadığı anlamına gelmemelidir. Özellikle İslam şehir mimarisinde ortak bazı özellikler sistematik bir şekilde karşımıza çıkar.[5] İslam şehirlerindeki temel amaçlardan biri, dinî inanç özgürlüğünün ve kültürel çeşitliliğin korunması olmuştur. Bu bağlamda, farklı inanç ve kültürlere mensup insanların bir arada yaşamasına imkân tanıyan bir hoşgörü ortamının tesis edilmesi büyük önem arz etmiştir. Fetihler sırasında siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel unsurların bir arada değerlendirilmesi, bu amaç doğrultusunda atılan önemli adımlardan biridir. Bununla birlikte bu şehirlerin korunması, idare edilmesi, ekonomik faaliyetlerin icra edilmesi ve inanç özgürlüğünün sağlanması için Müslümanların hâkimiyetinde olan şehirlerde cami, pazar, mahalle, kale, saray gibi yapılar inşa edilmiştir. Bazı yapılar yeniden yapılırken bazıları ise mevcut olan yapıların dönüştürülmesi ile elde edilmiştir. Bu nedenle İslam şehirlerinin çoğunda benzer özellikte yapılar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin şehrin merkezinde genelde cami bulunurken yönetim yerleri genelde bu camiye fazla uzak olmayan yerlere yapılmıştır. Endülüs'te Kurtuba'daki Büyük Cami (Mezquita-Catedral de Córdoba), bu yerleşim düzeninin çarpıcı bir örneğidir. Pazaryerleri, halkın kolayca ulaşabileceği biçimde düzenlenmiş, kaleler ve şehir kapıları ise savunma açısından şehirlerin dış kesimlerine konumlandırılmıştır. Kudüs'teki Şam Kapısı veya Kahire'deki Bâbu'l-Fütuh bu tür savunma yapılarının örnekleri arasında gösterilebilir. Konumuz olan Portekiz'de de benzer özellikte yapılar inşa edilmiştir. Portekiz özelinde ise, Müslüman hâkimiyetindeki döneme ait mimari eserlerin izleri bazı şehirlerde halen gözlemlenebilmektedir. Lizbon'da (Üşbûne) yer alan eski cami kalıntıları, Reconquista sonrası Hristiyan yapılarıyla bütünleşmiş olsa da, ilk dönem İslam mimarisine dair önemli veriler sunar. Silves Kalesi (Castelo de Silves), Müslümanlar tarafından inşa edilen ve günümüze ulaşan en önemli savunma yapılarından biridir. Aynı şekilde, Mértola şehri, hem cami planına sahip eski bir ibadethaneyi hem de İslam dönemi şehir yerleşimini yansıtan mahalle dokusunu barındırması açısından önemlidir. Bu şehirdeki eski cami yapısı bugün bir kilise olarak işlev görmektedir ancak planlama özellikleri hâlen okunabilmektedir.[6]

[5] Örneğin camilerin kıble yönü Mekke'deki Kâbe'ye doğrudur. Sonsuzluğu, düzeni ve Allah'ın birliğini sembolize eden geometrik desenler, doğanın güzelliğini ve Allah'ın yaratma sanatını yansıtan çiçek ve yaprak gibi bitkisel motifler, binalara dini bir anlam ve derinlik katan Arapça yazılar, Kur'an ayetleri, hadisler ve diğer dini metinler, gökyüzünü ve sonsuzluğu simgeleyen kubbe mimarisi, minareler, iç mekânları aydınlatan ve havalandıran, aynı zamanda sosyalleşme ve dinlenme alanları olan avlular, simetrik düzen, ruhsal bir atmosfer yaratmada kullanılan çeşitli ışık oyunları gibi benzerlikler sayılabilir.

[6] Susana Gomez vd. "Las Ciudades del Garb al-Andalus" *Al Andalus Pais de Ciudades*, ed. Diputación Provincial de Toledo (Toledo: Diputación de Toledo, 2008), s.121-122.

3.1.1.Üşbûne (Lizbon)

Müslüman kaynaklarda Üşbûne olarak anılan Lizbon, 716 yılında Abdülaziz tarafından fethedilmiş ve Berberî unsurların yerleştirilmesiyle İslam hâkimiyeti güçlendirildiği bir yer olmuştur. 8. ve 10. yüzyıllar boyunca şehir hem Hıristiyan hem de Norman ve Viking saldırılarına maruz kalmış, bu tehditler karşısında Müslümanlar donanma kurarak Lizbon'u savunma merkezi hâline getirmiştir (Picard, 1991: s.303; el-İdrisî, 1989: s.547; el-İzâri; 1983: s.87). Ancak XI. yüzyıla gelindiğinde İber Yarımadası'ndaki siyasi dağınıklık, Lizbon dâhil olmak üzere Portekiz'deki Müslüman varlığını zayıflatmaya başlamıştır. XI. yüzyılda İber Yarımadası'nda yaşanan siyasi karmaşa, Portekiz'deki Müslümanların da kaderini önemli ölçüde etkilemiştir. Endülüs'te hâkimiyet kuran Slav kökenli Saklebi hanedanının[7] çöküşünden sonra bölgede ortaya çıkan Eftasîler[8], Sevilla'daki Abbâdilerle uzun süren bir mücadeleye başlamıştır. Eftasîler, o dönem Sevilla'da bulunan Abbâdiler[9] ile çatışmaya girdiler. Bu mücadeleler sonucu Portekiz'de iyice zayıflayan Müslümanların elinden 1093'te Üşbûne, Leon, Şentere gibi şehirler çıksa da birkaç yıl sonra Murâbıtların desteğiyle tekrar alındı. Endülüs'te bu sefer Taife Emirlikleri döneminin başlamasıyla birlikte Endülüs'ün genelinde Müslümanlar için siyasi birlik kayboldu. 1139'da I. Alfonso Henrique Portekiz Kralı seçildikten sonra 1147'de Üşbûne'yi yağmalama ve katliamlar sonucu ele geçirdi. Böylece Üşbûne'deki Müslümanların hâkimiyeti sona ermiş oldu (Black, 2021: s.45-46; Adıgüzel, 2012: s.398-399; Rosenthal, 1936: s.6-7). Muvahhidler, 1183 yılında Lizbon'u almak için sefer düzenledilerse de bunda başarılı olamadılar (Black, 2021: s.49).

Lizbon'da Müslümanların eserlerine bakacak olursak: ilk olarak günümüzde Lizbon Katedrali olarak kullanılan Lizbon Ulu Camii (Mescid el Üşbûne)[10] gözümüze çarpmaktadır. Cami, valiler dönemi bittikten sonra Endülüs Emevilerinin tam hâkimiyet kurmasının ardından Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır. 1147 yılında Portekiz kralı Afonso Henriques, şehrin en eski camisi olan bu yapının üzerine günümüzde hala ayakta olan katedrali[11] yaptırmıştır (Rosenthal, 1936: s.7). Bugün farklı amaçla kullanılsa da o dönem yapılan minare ve minareleri birbirine bağlayan yeraltı geçidi hala mevcuttur. Lizbon'da yapılan en eski katedral olmasının yanı sıra günümüze kadar depremler ve yapısal erozyonlarla değişiklikler geçirerek ulaşmıştır (Bonechi Guides, 2009: s.32). 2020

[7] Sakâlibe (Saklabiler): Endülüs'te VIII. yüzyıldan itibaren görev alan Slav kökenli halktır. Detaylı bilgi için bkz. Taşağıl, A. (2009), "Sakâlibe" DİA. XXXVI s.3-4.

[8] Endülüs Emevî Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan "mülûkü't-tavâif" döneminde, İber Yarımadası'nın güneybatısında, günümüz Portekiz sınırları içerisinde hüküm sürmüş Berberi bir hanedanlık. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, M. (1994), "Eftâsiler" C.X. ss.479-481.

[9] Abbâdiler: XI. yüzyılda İspanya'nın güneyindeki Sevilla (İşbiliye)'de kurulan Arap hanedanlığı. Devletin kurucusu Muhammed b. Abbâd, 1023 yılında İşbiliye kadısı iken bağımsızlığını ilan etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yıldız, H. D. (1988), "Abbâdiler", C.I, s.15-16.

[10] Katedral günümüzde "Sé de Lisboa" olarak da bilinir.

[11] Katedral, 1755 depreminde ağır hasar gördü ve sonrasında 20. yüzyılda kapsamlı restorasyonlara maruz kaldı. Mimar António do Couto de Abreu liderliğindeki bu onarımlar ve yenilemeler, katedrale orijinal Romanesk görünümünü geri kazandırmıştır.

yılında katedralin avlusunda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında caminin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.[12]

3.1.2.Lizbon Kalesi (Castelo de Sao Jorge)

Lizbon'da Emeviler döneminde, özellikle Hişam el-Mu'ayyad bi-llãh (II. Hişam) zamanında büyük ölçekli inşa çalışmaları yapılırken kale de etraflıca elden geçirilmiştir. 985 tarihli bir kitabeye göre, bunlar el-Mansur (Almanzor) tarafından üstlenildi. Bu kitabede, Lizbon'dan bahsederken surlarla çevrili şehir anlamına gelen "medine" terimi kullanılır. Kale, Lizbon'un tepesindeki konumu sayesinde hem şehri hem de çevreyi gözetlemek için ideal bir noktaydı. Bu nedenle Müslümanlar için önemli bir stratejik üs haline geldi. Endülüs döneminde kale, mevcut yapıların üzerine eklemeler yapılarak güçlendirildi ve yenilendi. Savunma sistemleri geliştirildi, surlar yükseltildi ve yeni kuleler inşa edildi. Özellikle İslam mimarisine özgü süslemeler ve geometrik desenler, kalenin bazı bölümlerinde hala görülebilir. Kale sadece askeri bir üs değil, aynı zamanda dini ve idari bir merkezdi. Günümüzde bu kalenin bulunduğu yer Lizbon'a oldukça hâkim bir tepedir. Bu tepeden Tejo nehrine doğru surlar uzanır ve kalenin sağ ve solunda iki tane hisar bulunur (Rosenthal, 1936: s.7-8). Kapılar, günümüze kadar depremler, âfetler gibi olaylarla çeşitli değişiklikler geçirerek gelmiştir. Beş kapısı bulunan kalenin bazıları restore edilirken bazıları da yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır. Kale kapılarının isimleri ise şöyledir: Porta de Saô Jorge (Aziz Jorge Kapısı), Porta do Espírito Santo (Kutsal Ruh Kapısı), Porta de Santa Cruz (Santa Cruz Kapısı), Porta Norte (Kuzey Kapısı), Porta de Moniz (Moniz Kapısı). Kalenin içinde ise yapılan arkeolojik kazılarla beraber Demir Çağından Roma ve Endülüs dönemine kadar çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Aynı zamanda burası günümüzde "Praça Nova (Yeni Meydan)" olarak kullanılan geniş bir alandan oluşmaktadır. Endülüslere ait olduğu kabul edilen yapılarda kullanılan materyaller arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılmıştır (https://castelodesaojorge.pt/en/ 13.08.2024 tarihinde ulaşılmıştır). Lizbon, yüksek bir yer üzerine kurulmasından dolayı oldukça korunaklı kaleye sahip bir şehirdir. Demir Çağı'ndan bu yana yerleşimin var olduğu kale, Müslümanlar tarafından güçlendirilmiştir. Kaledeki kalıntılardan İslami yerleşimin VIII. yüzyıla dayandığı ve dolayısıyla fethedilir fethedilmez mevcut yerleşimlerin ivedilikle tahkim edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

3.1.3.Alfama Bölgesi

İçine Lizbon'un kalesini de alan kaleden Tejo nehrine kadar uzanan tarihi bir bölgedir. Bu bölgede Müslümanlar tarafından yapılan Hükümet merkezi olarak kullanılan İdare Sarayı ve toplanma yeri bulunmaktadır. Bölgede sığınaklar ve hamamlar da inşa edilmiştir. İdrisi burayı ziyaret ettiğinde kaplıca sularını gördüğünde banyo yapmak ve tıbbî tedavi amaçla kullanılmak için yapıldığını ifade etmiştir. Kelimenin köküne indiğimizde ise "al-hammam" kelimesi ile benzediği görülmektedir (İdrisi, 1989: s.547). Dolayısıyla burasının hamamlar (ya da sıcak çeşmeler) bölgesi olduğunu düşünmek oldukça mantıklıdır. Bölge

[12] https://www.plataformamedia.com/en/2020/10/14/traces-of-the-12th-century-mosque-discovered-in-the-lisbon-cathedral-will-be-preserved (26.09.2024).

dar sokaklardan ve caddelerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra şehre hâkim bir noktada bulunduğundan gerek güvenlik gerekse seyir açısından hâkim bir manzaraya sahiptir (Rosenthal, 1936: s.8-9). Özellikle hamamlar, Müslüman devletlerinde karşımıza çok sık çıkan bir yapıdır. Temizlik söz konusu olduğunda İslam medeniyetinin, en önemli göstergelerinden birisi olan bu yapılar, Müslümanlar tarafından fethedilen yerlere götürülmüştür. Bu yüzden Rosenthal'ın ve İdrisî'nin bahsettiği gibi bu bölgede hamam olması kuvvetle muhtemeldir. Kalenin etrafında ise Costa de Castelo isminde anayol bulunmaktadır. Bu yol kullanılarak kaleye ulaşım sağlanmaktadır.

3.1.4.Sintra Sarayları

Lizbon'a yaklaşık 30 km mesafede bulunan Sintra'daki saraylar, Emevilerin bölgeyi fethetmesiyle yapılmıştır. Bu saraylardan ilki Sintra Kral Sarayı diğeri de Castelo dos Mouros (Moorların Sarayı)'dır. Sintra Kral Sarayı "Portekiz el-Hamra'sı" olarak da bilinmektedir ve Lizbon valisine atfedilmiştir. Bu bölge Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arap-Berberî topluluklar olarak anılan Moorların yerleşim bölgesiydi. İlk Portekiz kralı Afonso Henriques (I. Afonso. d.1109-ö.1185) tarafından da saray olarak kullanılmaya devam etmiştir (Rosenthal, 1936: s. 9; Ferreria, 1997: s.110).

Sintra Kral Sarayı'nda cami, banyo, Arap odası, kuğu odası, Mekke Avlusu ve Linderaja Bahçesi bulunmaktadır.

Cami: Müslümanlar bölgeye ilk hâkim olduklarında Valiler Döneminde Endülüs'e ticaret yoluyla gelen çinilerden yapılmıştır.

Sala do banho (banyo): duvarlarından suların fışkıracağı şekilde çinilerden yapılmıştır.

Sala dos Arabes (arap odası): Valilerin konakladığı yer olan odanın ortasında fıskiye bulunurken duvarları çini ile kaplanmıştır.

Kuğu odası: Keresteden yapılan odanın tavanının sanatsal şekillerle gösterildiği yerdir.

Mekke avlusu: Sarayı çepeçevre kuşatan duvarların tam ortasında bulunan meydandır.

Linderaja bahçesi: Sarayın bu bölümü valilerle görüşmek için gelen ziyaretçilerin bekledileri yerdir. Burası sarayın iç avlusuna dâhil edilmiştir (Rosenthal, 1936: s.10-13). Günümüzde UNESCO Dünya Kültür Mirası listesindedir.

3.1.5. Castelo dos Mouros

Türkçe "Mağrib (Mouros) Kalesi" anlamına gelen yapı, Sintra Kral Saray'ının yukarısında bulunan saat kulesi ve valilerin konaklarını gözetleme kulesi olarak da kullanılan bir yapıdır. Sintra dağlarının zirvesinde yer alan kale, hem bölgeyi hem de okyanusu gözetlemek için ideal bir konumdadır. Bu stratejik konumu sayesinde askeri açıdan büyük önem taşımaktaydı. Oldukça korunaklı yapıya sahip olan kale, beş kuleden oluşmuştur. VIII. ve IX. yüzyıllarda bölgeye gelen Müslümanlar kaleyi, tarım faaliyetlerine yardımcı olması ve nüfusun bölgede korunması amacıyla inşa etmiştir. 1031 yılında Müslümanların Kurtuba ve Badajoz'un kaybetmelerinin ardından Leon-Kastilya Kralı VI. Alfonso

tarafından Hıristiyan birliği bu bölgede sağlanmak istenmiştir. Ancak Murabıtların bölgeye tekrar hâkim olmaya başlamasıyla Müslüman varlığı burada bir süre daha devam etmiştir. 1147 yılında Lizbon'un Portekiz Krallığına geçmesiyle bu bölgede Müslümanların elinden çıkmıştır (Coelho, 2000: s.218; Torres, 1995: s.167). Hem Müslüman medeniyetinden hem de reconquistadan sonra Portekiz Krallığı'nın elinde geçtikten sonra Hristiyan kültüründen izler barındırması kaleyi değerli kılmıştır. Bu nedenle günümüzde UNESCO dünya kültür mirası listesinde bulunmaktadır.

3.1.6. Almada

Günümüzde Lizbon'un hemen karşısında bulunan Almada, Tejo nehriyle Lizbon'dan ayrılır. Müslümanlar, burayı ele geçirdikten sonra Portekiz reconquistasına kadar kontrol altında tutmuşlardır. Almada'nın en önemli özelliği burada Müslümanların[13], Yahudilerin ve Hıristiyanların reconquistadan sonra da beraberce yaşamasıdır. Taş dolgularla inşa edilen Almada Hisarı, kare şeklinde kulelere sahiptir (Pereira, J. F. 2009: s.31). Burada çok önemli bir detay göze çarpmaktadır: "Müslümanların reconquistadan sonra bile burada Hristiyanlarla ve Yahudilerle beraber yaşamaları". Buradan da bölgeyi ele geçiren Hıristiyanların Müslüman kültürünün Lizbon'da devam etmesi için gereken hoşgörüyü sağladığı düşünülebilir.

Dönemin ünlü seyyahlarından İdrisi, Almada hakkında şunları yazmıştır: "Lizbon'un karşısında hisar bulunmaktadır. Burası Müslümanlar tarafından 'Almada Hisarı' olarak isimlendirilmiştir. Çünkü deniz, Almada'da dışarıya altın parçacıkları atmaktadır. Kış boyunca, Almada'da ikamet edenler, bu altını aramak amacıyla denize giderler ve altın parçacıklarını ararlar. Bu, benim bizzat şahit olduğum enteresan bir gerçektir." (İdrisî, 1989: s.547-548). Buradan da anlaşılacağı gibi seyyahların yaşananları gözlem yaparken biraz abarttığı düşünülebilir. Çünkü seyyahlar, gördüklerini merak uyandıracak şekilde aktarmak istedikleri için buradaki gibi abartılı ifadeler kullanılabilir kanaatindeyiz.

3.1.7. Palmela kalesi (Castelo de Palmela)

Lizbon'un güneydoğusunda bulunan kale, etrafına hâkim bir tepede konuşlandırılmıştır. Müslümanlar buraya ezan okunması için gözetleme kulesi şeklinde minare ve saat kulesi inşa etmişlerdir. İri taş, kireç gibi dolgu malzemelerinden inşa edilen yapı da mutfak bölümü de bulunmaktadır. Müslümanların hâkimiyetinden çıktıktan sonra cami olan yerler kiliseye dönüştürülmüştür (Rosenthal, 1936: s.12-13).

3.1.8.Kasr-ı Ebî Dânis (Alcácer do Sal)

İsmini berberî olan Ebû Denîs'den alan şehir Lizbon'a 60 km uzaklıkta, Lizbon'un güneydoğusunda Atlas Okyanus'u kenarında kurulmuştur. Liman kenti olmasından dolayı ticaret gemilerinin sık sık uğradığı bir şehirdir. Şehire gemi yapmak için tersane de inşa edilmiştir. O dönem etrafında ormanların çokluğundan dolayı tersanede gemi üretimi çok

[13] Reconquista sürecinden sonra bölgede yaşayan Müslümanlara "müdeccen" denilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir,"Müdeccenler", DİA, C. XXXI, 2006, s. 465.

sayıda olmuştur. Müslümanların en önemli limanlarından biri haline gelen Alcácer do Sal, büyük donanmaların da merkezi haline gelmiştir (İdrisî, 1989: II s.538; İnan, 1997: s.25). Çeşitli tarım ürünlerinin ticaretiyle birlikte gelişme gösteren şehir, İslam kültürünün dışarıdan Portekiz'e ulaşmasında da önemli rol oynadığı söylenebilir. Çünkü şehrin sahil kenarında olması insanların dışarıdan geldikten sonra ilk olarak buraya ayak basmasını sağlamıştır. Dolayısıyla dışarıdan ülkeye geldikten sonra insanların ilk olarak kalıcı olarak yerleşmeyi düşüneceği şehirler arasında Kasr-ı Ebî Dânis'in olduğu söylemek oldukça mantıklıdır.

3.1.9. Santarem

Müslümanlar Portekiz'i fethettiklerinde ilk olarak Belatha eyaletine bağlı bir yerleşim yeri olarak Santarem'i kurmuşlardır. Portekiz'de Müslümanların elinde en uzun zaman kalan yerleşim yerlerinden birisidir. Portekiz reconquistası 1147'de gerçekleşse de Santarem, Beca'ya bağlı bir şekilde 1184'e kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgede Müslümanlardan kalma saray kalıntıları ve duvarlar bulunmaktadır. Müslümanların hakimiyeti sırasında şehir, stratejik bir kale ve ticaret merkezi olarak önem kazanmıştır. (Rosenthal, 1936: s.10-12). Şehirde ileride değineceğimiz İbn Bassam gibi değerli âlimlerin yetişmesi İslam kültürünün bölgedeki zenginliğini göstermiştir.

3.1.10. Sesimbra Kalesi(Castelo de Sesimbra)

Portekiz'in en güneyinde Setubal Yarımadası'nda Tagus ve Sado nehirlerinin birleştiği yerde bulunan kale Müslümanların bölgeye seferleri sırasında ele geçirilmiş ve 1165'e kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Müslümanlar buraya "Alcaçova" ismini vermişlerdir (Ferreria, 1997: s.112).

3.1.11. Şentemeriye (Santa Maria de Algarve)

Endülüs'te aynı isimde iki tane şehir bulunduğundan bu şehirlerin birine Şentemeriyetüşşark denirken diğerine Şentemeriyetülgarp denilmektedir. Günümüzde Şentemeriyetüşşark İspanya sınırlarında bulunurken Şentemeriyetülgarp ise Portekiz sınırlarında bulunmaktadır. İspanya'da bulunan Şentemeriyetüşşark günümüzde "Albarracin" olarak isimlendirilmiştir. Müslümanlar tarafından 713 yılında ele geçirilen şehir, Endülüs Emevilerinin ardından Taife Emirliklerinin, Abbadilerin, Murabıtların eline geçen Şentemeriyetülgarp, son olarak Muvahhidlerin elinde iken 1249 yılında Portekiz Kralının istilasına uğramıştır. Aynı zamanda liman kenti olan Şentemeriyetülgarp, özellikle Endülüs Müslümanları döneminde limanı oldukça yoğun olan bir şehir konumuna gelmiştir. O dönem gemilerin inşası için tersane de kurulduğu bilinmektedir (Özdemir, 2010: s.538-539; İbn Hayyan, 1979: s.278). Sahil kenarında olması ve limanının bulunması sayesinde şehirde ticaret oldukça gelişmişti. Öyle ki Atlas Okyanus'undan gelip Akdeniz'e götürülen incir, üzüm, zeytin gibi ticaret malları bu limana uğradıktan sonra Akdeniz'e geçerdi. Sahil kenarında Müslümanlar tarafından yapılan surlar, denizin dalga yaptığında önünde set olması amacıyla inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde bulunan cami, daha sonra kiliseye çevrilmiştir (Özdemir, 2010: s.539). Şehrin sahil kenarında olması ve ticaret için

son derece uygun konumda bulunması Müslümanlar için son derece önemli olmuştur. Ayrıca şehirde A'lem eş-Şentemerî gibi âlimlerin yetişmesi de İslam medeniyetinin bölgede kalıcı hale gelmesinde dönemin şartları düşünüldüğünde son derece kıymetlidir.

3.1.12. Bâce (Beja)

Portekiz'in güneyinde bulunan şehir, Roma zamanında ismi "Pax Julia" iken Müslümanlar tarafından fethedilince "Bace" olmuştur. Bace, Müslümanların hâkimiyetine geçince, Endülüs Emevilerinin askeri bakımdan teçhizatların depolandığı yer konumuna gelmiştir. Aynı zamanda Mısırlı askerler, Tarık B. Ziyad tarafından fetihten sonra buraya yerleştirilmiştir. Valiler dönemi bittikten sonra ise Filistinli askerler buraya yerleştirilmiştir. 844'te denizden gelen Viking saldırılarına uğrayan şehir, 1040 yılında Abbadîlerin, 1161'de de Muvahhidlerin kontrolüne geçse de Portekiz Krallığı 1172'de Portekiz'e hâkim olduğu gibi Bace'ye de hâkim olmuştur (Rosenthal, 1936: s.15; Harekât, 1991: s.413; Yakubî, 2002: s.106). Yukarıda ifade edildiği gibi bu şehirde dikkat çeken konu askerlerin, Müslümanlar ilk fethettikleri dönemlerde bu şehre yerleştirilmesidir. Bunun sebepleri güvenlik ve bölgenin kalıcı şekilde Müslümanların elinde olması olarak düşünülebilir. Öyle ki deniz kenarında olmaması şehrin denizden gelecek tehlikelere kapalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca askerlerin bölgeye yerleştirilmesi güvenliğe özen verildiğini göstermektedir. Bölgenin kalıcı olması için de tarihte birçok Müslüman devletin yaptığı gibi Müslüman halkı burada yaşamaya ikna etmek bölgede kalıcı hale gelmek için en önemli kriterlerden biri olduğu kanaatindeyiz.

3.1.13. Algarve

Portekiz'in en güneyinde ismi Arapçadan Portekizceye geçmiş (Gharb el-Andulusia) yerdir. Bölge Müslümanların İber Yarımadası'na ilk ayak bastıkları yer olan Güney İspanya ile yakın olduğundan 711 yılından Tarık B. Ziyad döneminde Müslümanların eline geçmiştir. Fetihten sonra bölgeye Berberîler yerleştirilmiştir. Müslümanların elinde en uzun kalan Portekiz'deki toprak parçası Algarve olmuştur. 1249 yılında Portekiz Krallığı tarafından ele geçirilmiştir (Nicolle, 2002: s.3-14). Algarve'de Müslümanlardan kalan eserler, Portekiz'in diğer bölgelerine göre daha fazladır. Burada yaşayan yerliler, Berberîler bölgeye yerleştirildikten sonra Müslümanların yaşam tarzlarını ve kültürlerini de benimsemişlerdir. İçlerinde avlu bulunan evler ve evlerin teras özellikli olması, baca şeklinde minareler bu bölgede yapılmıştır (Rosenthal, 1936: s.16). Algarve'nin Portekiz'in en güneyinde bulunması hasebiyle Müslüman varlığının izleri daha uzun süreli ve kalıcı olmuştur. Bunun nedeni Portekiz'in kuzeyine gidildikçe Müslümanların hakimiyet süresinin kısa olmasından kaynaklanmaktadır. Daha öncede değindiğimiz Kuzeyde Müslüman hakimiyeti 30-40 yıl ile sınırlı iken güneyde bu süre 500 yıla kadar çıkmaktadır. İşte Algarve'de Müslüman hakimiyetinin en uzun sürdüğü şehirlerden birisi olmuştur. Rosenthal'in verdiği örnekler de tıpkı burada değindiğimiz gibi daha uzun süreli ve kalıcı hakimiyetten kaynaklanmaktadır.

3.1.14. Silves

Müslümanların Portekiz'i ele geçirmeleri ilk olarak güney kıyılarıyla başlamıştır. Bunlar günümüzdeki Algarve bölgesi olmuştur. Algarve bölgesinin şehirlerinden olan Silves bir ara Müslümanlar için merkez şehir bile olmuştur. Silves'e o dönem "Batı'nın Bağdat'ı" ünvanı verilmiştir (Bozkurt, 2023: s.97). İdrisî bu şehir için; kıyı şehri olmasından dolayı liman ve tersanesinin bulunduğunu ve ağaçlarının bol olduğunu söylemektedir. Ayrıca halkının Yemen tarafından geldiğini ve Arapçanın yaygın şekilde konuşulduğunu dile getirmektedir (İdrisî, 1989: II s.549). Müslümanların Silves'e bıraktıkları miras olarak kale, taş ve dolgu malzemeleriyle kaplı surları ve sağlam kuleleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra halkın su ve yiyecek ihtiyacını karşılamak için yapılmış su sarnıçları ve tahıl ambarları da önemlidir. Bu tahıl ambarlarına Portekizcede "Geleiros dos Mouros" yani "Moorların Tahıl Ambarları" denilmiştir (Rosenthal, 1936: s.18). Portekizli Arkeolog Santos Rocha, Silves yakınlarındaki Arapların yerleşim yerlerinden olan Bensafrim'e dair gözlemlerini şöyle aktarmıştır:

"Bilinmektedir ki doğu geleneklerine göre Bensafrim'e gelen Yemen'den gelen Arap halkı binalarının duvarları için toprak kullanmışlardır. Algarve, Silves gibi birçok Arap yerleşim yerlerinde çamurdan(kerpiç) yapılmış duvarların yaygın kullanılması Arapların inşa tarzından kaynaklanan bir durumdur. Sadece Portekiz'de değil İspanya'daki yapılar da bu evlere tıpatıp benzemektedir. Öyle ki bölgede yapılan hendeklerin taban ve duvarları çok sert bir şekilde sıkıştırılıp betonlaşmış bir yapı şekline gelmesi bunun sonucunda su geçirgenliğini azaltması hedeflenmiştir. Hendekler de bulunan çukurlarda sıvıları kanallardan fıçılara taşımakta kullanılan sağlam su testilerinin bulunması bu yapıların Araplara ait olduğunu ispat etmiştir." (Santos Rocha, 1895: I s.193-212).

3.1.15. Faro

713 yılında Müslümanların eline geçen Faro, ismini Arapça " Beni Harun" kelimesinden almıştır. "Harun" kelimesi Portekizceye "Fârâo, Fârom" olarak geçmiştir. Şehrin ismi kaynaklarda Ossabona, Santa Maria do al-Gharb, Santa Maria de İbn Harun olarak da geçmiştir. En nihayetinde Portekiz Krallığı 1249'da yılında ele geçirince Santa Maria de Faaron veya Santa Maria de Faaram ismini kullanmıştır (Carrega, 2018: s.9). Faro, sahil kenarında kurulan, çevresinde üzüm ve incir yetiştirilen küçük ve şirin bir kasaba olup, gemilerin konaklayabileceği bir limana sahip bir şehir olmuştur. (İdrisî, 1989: II s.550). Faro'ya çok yakın mesafede bulunan Tavira şehrinde ise Müslümanlardan kalma eserlerden kale, sonradan kiliseye dönüştürülmüş cami, hisar ve surlar bulunmaktadır (Rosenthal, 1936: s.18). Yaklaşık 500 yıl boyunca Müslümanların hakimiyetinde bulunan Faro,tıpkı güneyde bulunan diğer şehirler gibi İslam medeniyetinden izler barındırmıştır. Şehrin isminin Kur'an'da geçen peygamberlerden birisi olan Hz. Harun'dan gelmesi bu ize dair bir örnektir. Her ne kadar "Harun" İbranice kökenli bir isim olsa da o dönemde Müslümanların bölgede bulunması nedeniyle Portekizlilerin Arapçadan etkilenerek bu ismi verdiği kanaatindeyiz.

3.1.16. Lagos (Lagopriga)

716'da Emeviler tarafından fethedilen Lagos, yönetmesi için Cordoba Emiri I. Abdurrahman'a verilmiştir. I. Abdurrahman isminden dolayı buraya "Halaq Al-Zawaia" veya "Al-Zawaia" ismi verilmiştir (Paula, 1992: s.35; Cardo, 1998: s.41). Lagos'un en önemli yapılarından birisi kaledir. Öyle ki bu kalede o döneme ait Müslümanların etkileri hala görülmektedir (Bozkurt, 2023: 97). Kale I. Abdurrahman döneminde yapılmıştır. Kale duvarlarının ise X. yüzyılda yapılması ihtimali kuvvetlidir (Paula, 1992: s.25).

Portekiz'de Müslümanlardan kalan mimari örneklerini verdiğimiz bu eserlerin orijinal hali günümüze ulaşmamıştır. Çünkü aradan geçen bin yıldan fazla bir zaman olmasının yanı sıra gerek depremler, gerekse çeşitli afetler bu yapılarda kalıcı tahribatlar yapma özelliğine sahiptir. Bunlardan başka kullanılan malzemelerin dayanıklılığı ve verimliliği de bunda büyük pay sahibidir. Bu nedenle kale, saray, hisar, tersane, cami gibi yukarıda örneklerini verdiğimiz bu eserlerin bazılarının kalıntıları bulunurken bazıları tamamen yıkılmış bazıları da dönüştürülmüş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu durum dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan mimari eserler için aynıdır.

Portekiz'in kuzeyinde bulunan Porto, Braga, Chavez, Lamego gibi şehirler Müslümanlar kontrolünde çok az bir zaman kalmıştır. Bu şehirler Müslümanlar ile Hıristiyan Krallıklar arasında daha çok sınır görevi görmüştür. Müslümanlar, 711 tarihinde Avrupa'nın tamamına egemen olmak istemeye başladıklarında aynı zamanda Portekiz'i de tümüyle ele geçirmek istediler. Bu süreçte Porto, Braga, Chavez, Lamego gibi Portekiz'in kuzeyinde bulunan bu şehirler de Müslüman akınlarına uğradılar. Özellikle 732 yılında gerçekleşen Poitiers savaşını kaybeden Müslümanlar, İspanya'ya doğru geri çekilmek zorunda kalmış ve bu bölgeyi ellerinde tutmak istemişlerdir. İşte tam da bu dönemde İspanya'daki Galiçya ile Portekiz'in kuzeyindeki bölgede bulunan Vizigotların Asturias krallığı bölgeye saldırmış ve Müslümanların elinden bu şehirleri almıştır. Yaklaşık 30 yıl Müslümanların kontrolünde bulunan bu bölgede Müslümanların bırakmış olduğu kaleler bulunmaktadır. Ancak biz burada Müslümanlar bıraktıkları eserler için daha çok güney ve güneye yakın yerlere odaklanmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

4. KÜLTÜREL MİRASLAR

Müslümanlar Portekiz topraklarının kuzeyinde 30-40 yıl güneyine ise yaklaşık 500 yıl bulunmuştur. Bu topraklarda yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi sadece mimari eserler vermekle kalmamış aynı zamanda önemli tarihçiler, şairler ve âlimler de yetiştirmiştir. Her ne kadar İslam medeniyetinin Avrupa'daki en önemli izleri İspanya'da bulunsa da Portekiz'de bu konuda varlığını koruyabilmiştir. Portekiz topraklarına yerleştirilen Araplar, Berberîler sayesinde İslam medeniyeti buraya da hâkim olmuş ve günümüzde de gerek mimari gerekse kültürel olarak etkisi hissedilmektedir. Özellikle ileride değineceğimiz Arapçadan Portekizceye geçen sözcükler bu düşüncemizi ispat eder niteliktedir. Orta Çağ'da Endülüs toprakları özellikle eğitim konusunda ileri seviyede olduğu bilinirdi. Öyle ki Endülüs'ün her tarafında medeniyet o kadar ileri idi ki; Endülüs sokakları gazlı lambalarla şehirleri aydınlık içinde yaşarken Avrupa'nın birçok şehri karanlık içinde kalmıştır. Bu nedenle Avrupa'dan gelen soylular bu topraklarda eğitim alıp

medeniyet ve kültür öğrenirken Endülüs'ün diğer şehirlerinde yaşayan Müslüman ilim ve kültür adamları ise Bace'ye, Lizbon'a edip ve şairlerle görüşmek için ziyarete gitmişlerdir. Bizler burada Müslümanların yetiştirmiş olduğu önemli kişilere değinirken bir yandan da Arapçanın Portekizceyi nasıl etkilediğine yer vereceğiz.

4.1. İbn sâhibüssalât (Ebû Mervân (Ebû Muhammed) Abdülmelik b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcî el-İşbîlî)

Aslen Bace asıllıdır. Dedelerinden birisinin cami imamı olması nedeniyle bu isimle anılmıştır. Muvahhidler döneminde yaşayan İbn Sâhibüssalât, Marakeş, Kurtuba, Sevilla, Gırnata ve Lizbon gibi yerlere seyahatler düzenlemiştir. Muvahhidlerin tarihini anlatan üç cilt olarak yazılmış "Kitâbü Târîẖi'l-men bi'l-imâme ʿale'l-müstaż ʿafîn bi-en ceʿalehümu'llāhu eʾimmeten ve ceʿalehümü'l-vâriṯîn" isimli eseri bulunmaktadır (Hopkins, Encyclopaedia of Islam; s.925-926; Abdülhâdî et-Tâzî, 1999: s.299-300).

4.2. A'lem eş-Şentemerî (Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ el-A'lem eş-Şentemerî en-Nahvî)

El-A'lem(Tavşan dudaklı) unvanıyla tanınan dil ve edebiyat âlimi, günümüzde Portekiz sınırları içinde bulunan Santa Maria Algarve (Şentemeriyye) şehrinde doğmuştur. Arap dili ve edebiyatı alanında büyük bir şöhrete kavuşan el-A'lem ömrünün büyük bölümünü Sevilla'da geçirmiştir. Ona öğrenci olmak için uzaklardan gelenlerin olduğu bilinmektedir. Süleymaniye kütüphanesinde bulunan "Taḥṣîlü ʿayni'z-zeheb min maʿdini cevheri'l-edeb fî ʿilmi mecâzâti'l-ʿArab" ve "Şerḥu ebyâti'l-Cümel" gibi dil ve edebiyat alanında çok sayıda eseri bulunmaktadır (Ferruh, 1981: s.636; İbn Hallıkân, 1978: VII s.81-82; Sezer, 1963: s.363).

4.3. Bâcî (Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî)

Günümüzde İspanya sınırlarındaki Badajoz'da (Batalyevsli) doğsa da ömrünün büyük bölümünü Kurtuba ve Bace'de geçiren hadis âlimidir. 1035'te hac görevini yerine getirmek için çıktığı doğu seyahatinde Hicaz, Musul, Dımaşk, Halep gibi şehirlere de gitmiştir. Maliki mezhebinin Endülüs'teki en önemli isimlerinden birisi olup çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Buhari'nin naklettiği hadisleri Endülüs'e taşıyan en önemli kişidir. Maliki âlimlerinin görüşlerine yer verdiği el-Müntekânın yanı sıra fıkıh ve hadis konusunda çeşitli eserleri vardır (İbn Hallıkân, 1978: II s.408-409; Dunlop, 2002: I s.864-865; Özel; 1991: s.414-415).

4.4. İbn bessâm eş-şenterînî (Ebü'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterînî)

Endülüs'ün garp tarafında günümüzde Portekiz sınırları içinde bulunan Şenterin (Santarem)'de doğan ve hayatının çoğunun burada geçiren edebiyat ve tarih konularında bilgi sahibi bir âlimdir. İlim öğrenmek için Sevilla'ya giden eş-Şenterînî, daha sonra Lizbon'a giderek burada bir müddet kalmıştır. Hicivleri ile ünlü olan tarihçi ve şair, ez-Zâhîre isimli eserinde hicivlerini tarafsız olarak kaleme almıştır. Ez-Zâhîre ünlü âlimin günümüze ulaşan tek eseridir (Pellat, 2002: III s.734; Yazıcı, 1999: XIX s.376).

4.5. Ebü'l-kâsım ibn kasî (Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Hüseyn eş-Şilbî el-Mirtülî)

Portekiz'in İspanya sınırındaki Mirtüle (Mertola) şehrinde doğan Endülüslü tasavvufçudur. Murabıtlar dönemimde kendi tasavvufî düşüncelerini yaymak isterken müritlerinin hapsedilmesi üzerine kendisi Silves şehrine gitmiş ve orada faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Daha sonra ünü tüm Endülüs'e yayıldı. Muvahhidler döneminde muhalif düşünceleri nedeniyle Portekiz Kralı Alfonso'dan (1151) yardım isteyince öldürülmüştür. Günümüze ulaşan tek eseri kendi dinî ve tasavvufî düşüncelerini aktardığı "hal'u'n-na'leyn" dir. Bu eserin bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır (Faura, 2002: III s.816-817; Çelebi, 1999: XIX s.106-109).

4.6. Arapçanın Portekizceye Etkisi

Portekizce köken itibariyle Latin dillerindendir. Latin dillerinden İtalyanca, İspanyolca gibi dillerle benzerlik gösterir. Müslümanların Endülüs'ü fethetmesinin ardından bölgeye yerleştirilen Berberî gibi çeşitli Arap topluluklarıyla dil, din, kültür, medeniyet gibi her alanda etkilemiştir (Bozkurt, 2023: s.97). Yine Yemen'den, Fas'tan buraya yerleşmek için gelen Müslümanların Portekiz'e yerleştiklerinde kendi geldikleri yerleri hatırlatsın diye Arapça isimler koydukları görülür. Ribatejo'da Mekke, Algarve'de Tunus gibi yerleşim yerleri isimleri bulunur. Yine "Fatima" şehrinin isminin Hz. Peygamberin kızından geldiğini muhtemeldir (Rosenthal, 1936: s.18). Bunlar dışında bugün Endülüs'ün en önemli yerleri olan Cordoba (Kurtuba), Granada (Gırnata), Andulucia (Endülüs), Faro (Harun), Santa Maria (Şentemeriye) gibi yerler Arapçanın etkisini en açık şekilde görüldüğü şehir isimleridir. Bugün Portekizcede kullanılan çok sayıda kelime Arapçadan geçmiştir. Hatta bunu diğer bütün Latin dilleri için de söyleyebiliriz. Biz burada Arapçadan Portekizceye geçen kelimelere birkaç örnek vereceğiz;

Tablo-1: Arapçadan Portekizceye geçen bazı kelimeler ve Türkçe karşılıkları

Portekizce	Arapça	Türkçe
Açúcar	سكر	Şeker
Álcool	الكحول	Alkol
Bairro	حيّ	Mahalle
Gênio	الصينية	Cin gibi
Sofá	الصفاة	Koltuk
Azeite	زيت الزيتون	Zeytinyağı-Zeytin
Azulejo	الزليج	Parlak Çini/Taş
Almeida	ألميدا	Düzlük
Alcântara	الكانتارا	Taş Köprü

Arrábida	عرابيدة	Kale, Yapı
Almocovar	مقبرة(al-makbarah)	Mezarlık (Kabristan)

Kaynak: Bozkurt, 2023: s.101

Günümüzde Lizbon'un karşısında bulunan yarımadanın ismi kale anlamında kullanılan "Arrábida"dır. Buradaki taş köprü ise Müslümanlar tarafından "al-qantara" denilmiş ve günümüzde bu mahallenin adı da Alcantara'dır. Bir başka örnek olarak Algarve'yi verebiliriz. Müslümanlar bölgeyi ele geçirdiklerinde Amerika henüz bilinmediğinden en batı nokta olarak Portekiz biliniyordu. Bu nedenle en uzak batı manasında Portekiz'e "al-gharb" denilmiş ve telaffuzu günümüze Algarve olarak gelmiştir. Arapça'dan Portekizceye geçen en sık kullanılan kelime ise "Oxala (Oşallah)"dır. Manası inşallahtır (Bozkurt, 2023: s.102).

5. YÖNTEM

Bu araştırma Müslümanların Endülüs fetihleri ile ele geçirdiği İber Yarımadasındaki iki ülkeden biri olan Portekiz'deki Müslümanların bırakmış olduğu kültür ve medeniyet izlerine dair bir çalışmadır. Çalışmada Müslümanlardan önce bölgenin siyasi tarihine bakılmış ve daha sonra Müslümanların Portekiz'de bıraktığı mimari eserlere, Portekiz'de yetişen Müslüman âlim, şairlere ve Arapçanın Portekizceye etkisine değinilmiştir. Çalışma yapılırken birinci el kaynaklar kullanılmış ve arkeolojik bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca günümüz çağdaş eserlerinden görüşler de çalışmaya eklenmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İber Yarımadasında İslam ve Hristiyanlık gibi iki büyük medeniyetin yüzyıllar boyunca sürdürdüğü mücadele ve etkileşim süreci, bölgenin kimliğini ve çehresini önemli ölçüde etkilemiş ve şekillendirmiştir. Portekiz özelinde ele alındığında bu etkileşim, özellikle ülkenin güney topraklarında derin izler bırakmış, bölgede zengin bir kültürel mirasın oluşmasına neden olmuştur. Emevilerin günümüz Portekiz sahasına açılmasıyla bölgede bilim, sanat, mimari ve tarım gibi alanlarda önemli gelişmelerin yaşanacağı bir süreç başlamıştır. Bu dönemde, İber Yarımadası, İslam dünyasının en parlak merkezlerinden biri haline gelmiş, bölgede önemli bilim insanları yetişmiştir. Özellikle Portekiz'in tüm güney kısmı (Algarve Bölgesi, özellikle Silves, Faro), Bace (Beja), Lagos, Lizbon gibi şehirler, İslam medeniyetinin zirve örneklerini temsil eden eserlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak, Reconquista olarak bilinen Hristiyanların Endülüs topraklarını geri alma hareketi, bu zengin kültürel mirasa ciddi anlamda gölge düşürmüştür. Müslümanların bölgeden cebren çıkarılması veya din değiştirmeye zorlanmasıyla birlikte, birçok İslam eseri yıkılmış veya tahrip edilmiştir. Buna rağmen, Portekiz ve İspanya'da hala İslam varlığının ve etkisinin izlerine rastlamak mümkündür. Çalışma, Portekiz'in çeşitli şehirlerindeki İslam eserlerini, şehirlerin tarihsel süreçlerini ve bu eserlerin günümüzdeki durumlarını detaylı bir şekilde analiz ederek, İslam medeniyetinin Portekiz kültürüne olan etkilerini ortaya koymaktadır. Lizbon, Sintra, Almada, Silves gibi şehirlerde yer alan camiler, kaleler, saraylar ve diğer birçok yapı, dönem kaynaklarıyla desteklenerek incelenmiştir.

Çalışmanın en önemli bulgularından biri, İslam mimarisinin ortak özelliklerinin yanı sıra, her şehrin kendi coğrafi ve tarihsel koşullarına özgü mimari özelliklere sahip olduğunun ortaya konulmasıdır. Bu durum, İslam medeniyetinin statik değil, aksine yerel koşullara uyum sağlayabilen dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısıyla, Portekiz özelinde ele alınarak İslam dünyasının en batı ucu olan bu sahanın bile kendi içinde mimari ve kültürel farklılıklar gösterebildiği ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca, Arapçanın Portekizceye olan etkileri de örneklerle açıklanarak, iki dil arasındaki kültürel etkileşim incelenmiştir. Bu etkileşimin, sadece dilde değil, aynı zamanda kültür, sanat ve mimari gibi birçok alanda kendini gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmanın, İber Yarımadası'nda tarih boyunca hangi medeniyetlerin etkili olduğu, Müslümanların İber Yarımadası'na hangi alanlarda katkı sağladığı, Reconquista'nın nedenleri ve sonuçlarının neler olduğu, Portekiz'in günümüzdeki kültürel mirasının oluşum aşamaları ve Müslümanların bu mirasa katkıları meselelerine katkı sağlaması umulmaktadır.

Portekiz'deki İslam mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması, hem Portekiz hem de dünya için önemli bir kültürel zenginlik olacaktır. Nitekim son yıllarda bunun farkındalığının daha da arttığı fark edilmiştir. İber Yarımadası'ndaki İslam mimarisinin restorasyonu ve korunması konusunda daha fazla farkındalığa ve yatırıma ihtiyaç vardır. Yakın bir geçmişte (2021) Lizbon Katedrali'nin temelinde ortaya çıkarılan eski caminin kalıntılarını muhafaza çalışmaları olumlu gelişmelerdendir. Diğer taraftan Müslümanların bölgedeki ekonomik ve sosyal hayatına ve İber Yarımadası'ndaki farklı din ve kültürlerin etkileşiminin günümüzdeki yansımalarına ilişkin daha detaylı araştırmalar faydalı olacaktır. Diğer taraftan çalışmanın tarihte İslam bilim insanlarının Portekiz'deki faaliyetleri, Portekizcedeki Arapça kökenli kelimelerin etimolojik çalışmaları, İslam kültürünün Portekiz mutfağına etkisi, Orta Çağlarda Portekiz İslam toplumunun gündelik yaşamı ve bölge gayrimüslimleriyle ilişkileri, Portekiz'deki Müslümanların günümüzdeki durumu gibi konular üzerine daha fazla araştırmaya kapı aralaması umulmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

A. dos Santos Rocha, (1895), *Notícia de algumas estações romanas e arabes do Algarve: 1. Antiguidades de Marim (Olhão): 2. Antiguidades do concelho de Faro: 3. Antiguidades do concelho de Lagos: Museu Ethnographico Portegués*, Lizbon, P. 193-212.

Abdülhâdî et-Tâzî, (1999), "*İbn Sâhibüssalât"* DİA C.20. s. 299-300.

Belazurî, Ahmed b. Yahyâ. (2013). *Fütuh'ûl-Büldan, (çev. Mustafa Fayda*), İstanbul: Siyer Yayınları.

Beydilli, K. (2007) "*Portekiz"* DİA, C.34., s.328-331.
Black, J. (2021), *Kısa Portekiz Tarihi (Çev. Berna Asuman Uzun*), İstanbul: Say Yayınları.
Bozkurt, G. (2023), *Portekiz Hakkında Her Şey*, İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık
Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2013). *Suebi*. Encyclopedia Britannica.
Brockelmann, C.(2018), *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi (Çev. Neşet Çağatay*), Ankara: TTK Yayınları.
Cardo, M. (1998). *Lagos Cidade: Subsídios para uma Monografia*. Lagos: Grupo dos Amigos de Lagos.
Carrega, J. (2018), *Brief Culture History of Farao (Trs. Liliana Dias*), Ed. UFF - União das Freguesias de Faro, Faro(Portekiz).
Coelho, C. (2000), *A Ocupação İslâmica do Castelo dos Mouros (Sintra): İnterpretação Comparada*, Revista Portuguesa de Arqueologia, vol. 3, Lisbon.
Çelebi, İ. (1999), "*İbn Kasî"*, DİA XIX s.106-109.
Dunlop, D. M. (2002), "*al-Bâdjî"*, Encyclopaedia of Islam, V. I, Leiden s.864-865.
Faura, A. (2002), "*Ibn Kasî",* Encyclopaedia of Islam, V. III, Leiden, s.816-817.
Ferreria, E. C. J. (1997), *Arts and History of Lisbon (Art and History*), First Edition; Casa Editrice Bonechi.
Gomez, Susana vd. "Las Ciudades del Garb al-Andalus" *Al Andalus Pais de Ciudades*, ed. Diputación Provincial de Toledo, Toledo: Diputación de Toledo, 2008.
Gül, T. (2019). Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde (711-756) İktidar Mücadeleleri, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2(5), 93-103.
Hattstein, M. & Delius, P. (ed.) (2007), *İslam Sanati ve Mimarisi (çev. Nurettin Elhüseyni*), İstanbul: Literatür.
H. V. Livermore (1966), *A New History of Portugal*, Cambridge University Press Archive. p. 57.
Hopkins, J. F. P. "*Ibn Ṣāḥib al-Ṣalāt"*, Encyclopaedia of Islam, V. III, Leiden, s.924-925.
İbn Hallikân Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, (1978). *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân (nşr. İhsan Abbas)*, I-VIII, Beyrut.
İbn Hayyân (1979*), el-Muḳtebes fî târîḫi'l-Endelüs C. V (nşr. P. Chalmeta – F. Corriente*), Madrid, p. 278.
İbn İzârî. (1983). *el-Beyân el-Muğrib fî Ahbari el-Endelüs ve'l-Mağrib*, Beyrut: Dar es-Sekafe.
İbnül Esir, (1987), *El kâmil Fit Tarih*, C.4, s.39.
İbrahim Harekat (1991), "*Bace"*, C.IV, DİA s.413.
İdrîsî. (1989). *Nüzhet el-müştâk fî ihtirâk el-âfâk*, Beyrut: Alem el-Kutub.
Kuban, D. (2021). *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım.
Kuban, D. (1982), *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Kurlansky, M. (2011), *The Basque History Of The World*, Random House.
Lapidus, İ.M. (2013), *İslam Toplumları Tarihi (Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla) (Çev. Yasin Aktay)*, İstanbul: İletişim Yayınları
Menocal, M. R. (2022), *Dünyanın İncisi Endülüs (Ortaçağ İspanya'sında Örnek Bir Medeniyet), (Çev. Sinan Coşkun)*, İstanbul: Ketebe Basım
Merrills, A. & Mills, R. (2010), *The Vandals,* Sussex, United Kingdom: Blackwell Publishing, John Wiley&sons,
Moreno, E. S. (2017) *Imperialism and Multipolarity in the Far West: Beyond the Lusitanians (237–146 bc) War, Warlords, and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean" (ed. Toni Naco Del Hoyo ve Fernando Lopez Sanchez),* p. 326–350. Leiden: Brill.
Mûnis, H., (1996), *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, Mektebetü's-Sekâfe ed- Dîniyye, Kâhire, c. I.
Nicolle, D. (2002), *Medieval Islamic Navigation in the Atlantic*, Institute of Medieval Studies, Nottingham University Press.
Ömer Ferruh, (1981), *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî*, I-VI, Beyrut.
Özdemir, M. (1994), "*Eftâsile*r", C.X. ss.479-481.
Özdemir, M. (2016), *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Ankara: TDV Yayınları
Özdemir, M. (2013), *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Özdemir, M. (1996), İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası (I)", *AÜİFD*, c. XXXV.
Özdemir, M. (2010). "*Şentemeriye"*, C. XXXVIII, DİA, İstanbul, s. 538-539.
Özel, A. (1991), "*Bâcî",* DİA C.IV, s.864-865.
Paula, R. M. (1992)., *Lagos: Evolução Urbana e Património*, Lagos: Câmara Municipal de Lagos.

Pellat, C. (2002), "*Ibn Bessam"*, Encyclopaedia of Islam, V. I, Leiden, s.734.
Pereira, J. F. (2009), *A Bridgement of the History of Portugal*, Charleston: BiblioLife LLC Press.
Picard, C. (2015), *La mer des califes. Une histoire de la Méditerranée muslumane*, Paris: Seuil (Univers historique).
Rosenthal, E. (1936), Traces of Arab Influence In Portugal, Islamic Culture, c. X, sy. 1, Haydarabad-Dekkan, pp. 1-17.
Saraiva, José Hermano & Ribeiro, Ângelo (2004). *História de Portugal I-A Formação do Território*, History of Portugal: The Formation of the Territory.
Sarıçam İ. & Erşahin S. (2011), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları.
Sercanî, R. (2014), *Kıssatül Endelüs Minel Feth İles Sukut*, Kahire: Darul Müessesetu İkra.
Şeyban, L. (2016), *Reconquista-Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
Taşağıl, A. (2009), "*Sakâlibe"*, DİA. XXXVI s.3-4.
Thompson, E. A. (1980), *The Conversion of the Spanish Suevi to Catholicism Visigothic Spain: New Approaches. (ed. Edward James*), pp. 85–98. Oxford: Oxford University Press.
Torres, C. & Macias, S.(1995), *A Arte Islâmica no Ocidente Andaluz*, Lisbon: História da Arte Portuguesa, vol.1.
Üçışık, S. (2007), "*Portekiz",* DİA, 34.C. s.328-329.
Vryonis, S. (1975), *Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, C. IV, Harrassowitz.
Yetkin, S. K. (1984), *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul: Cem Yayınevi.
Yıldız, H. D. (1988), "*Abbâdiler"*, DİA C.I, s.15-16.

EKLER

Şekil 1: Lizbon Katedralinin (Sé de Lisboa) günümüzdeki görünümü

Kaynak: *(https://www.sedelisboa.pt/?lang=en)Erişim Tarihi: 27.09.2024.*

Şekil 2: Katedralin temelindeki caminin kalıntıları

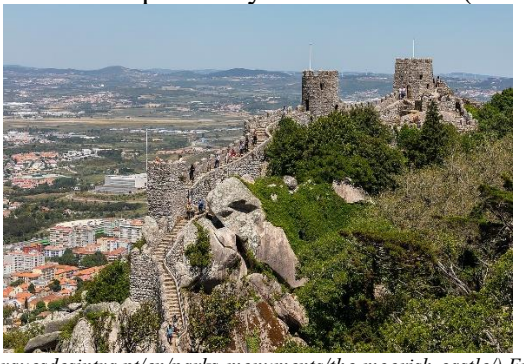
Kaynak*: (https://www.islamichistoryandtravel.com/lisbon-cathedral/) Erişim Tarihi: 27/09/2024*

Şekil 3: Lizbon Kalesi'nin (Castelo de São Jorge) içindeki kazılarda ortaya çıkarılan İslami dönem ev yapıları

Kaynak: *(https://castelodesaojorge.pt/en/castle/archaeology/archaeological-centre/) Erişim Tarihi: 27/09/2024.*

Şekil 4: Sintra'nın tepesinde yer alan Berberi (Moor) Kalesi

Kaynak*: (https://www.parquesdesintra.pt/en/parks-monuments/the-moorish-castle/) Erişim Tarihi: 27/09/2024.*